

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті узагальнено зміст поняття «інтелектуальний капітал» як об'єкта дослідження в економіці знань. Наведено основні особливості інтелектуального капіталу та його відмінності від матеріальних ресурсів. Розглянуто теоретичні аспекти функціонування інтелектуального капіталу в економіці й ринку з позиції інституціонального підходу. Інтелектуальний капітал може створювати додатковий продукт в процесі свого руху за рахунок самоорганізації, тобто володіти синергетичними властивостями.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, знання, економіка знань, людський капітал, інституційний підхід.

MELNYK L. Y.

Uman National University of Horticulture

INTELLECTUAL CAPITAL AS AN OBJECT OF FORMATION OF A KNOWLEDGE ECONOMY

The aim of the study is the generalization of the notion "intellectual capital" as an object of study of the knowledge economy and the consideration of its main features. Clarified the meaning of "intellectual capital" as an object of research in the knowledge economy. The main features of intellectual capital and its difference from material resources. Consideration of theoretical aspects of intellectual capital in the economy and the market from the perspective of the institutional approach is quite reasonable, so that gives you the opportunity to understand the nature of the relations of this institution with the traditional formations of an economic system. From the point of view of institutional approach to intellectual capital, it can create a surplus product in the process of their movement at the expense of self-organization, that is, to possess energetic properties. So, intellectual capital is a source of progressive development of society. The intellectual capital should be a fundamental direction of the theory and practice of contemporary economic science and management, which develops very quickly and requires a thorough study.

Keywords: intellectual capital, knowledge, knowledge economy, human capital, institutional approach.

Вступ. В історії економічної думки останніх десятиліть однією з найважливіших подій стало створення теорій інтелектуального та людського капіталу. Значний вплив цієї теорії на весь подальший розвиток економічної науки інколи порівнюють з революцією в економічній думці. Питання формування і використання продуктивних здібностей людини, їх ролі і місця в соціально-економічній системі суспільства завжди викликали підвищений інтерес учених. Концепції інтелектуальної власності, інтелектуального та людського капіталу в їх сучасному вигляді стали закономірним результатом генезису світової економічної та філософської думки, і пов'язані, насамперед, з розвитком концепцій власності і капіталу.

Нова стадія економічного розвитку ознаменувалася тим, що в розвинутих країнах пріоритетними напрямками матеріальних і фінансових інвестицій стає інтелектуальний капітал, що набуває форми капіталу через суспільну необхідність в створенні суспільних благ. Специфічною ознакою економіки знань є поява все більш складних не матеріальних, а інтелектуальних форм капіталу, які володіють більшим потенціалом економічної активності. Економіка знань – це такий рівень розвитку економіки, коли на перший план виходять інтелектуальні ресурси. Це економіка, де нові знання виробляються, накопичуються і ефективно використовуються, де є попит і пропозиція на них, де знання роблять більш ефективним використання інших чинників виробництва [1].

Проблемі уточнення змісту інтелектуального капіталу як об'єкта дослідження в економіці знань та його характеристики присвятили свої праці зарубіжні і вітчизняні вчені і практики, такі як Е. Брукінг, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.М. Геєць, Дж. Гелбрейт, Л. Едвінсон, Г.В. Жаворонкова, С.М. Климов, І.П. Мойсеєнко, О.Б. Стефанишин, Л.І. Федулова, О.В. Хитра, О.Г. Шпикуляк та ін.

Численність досліджень, наукових публікацій і доповідей підтверджують високий інтерес в суспільстві до проблем формування та розвитку інтелектуального капіталу. Однак існує ще безліч питань, які потребують ґрунтовних наукових розробок та досліджень, що і зумовило мету і завдання цього дослідження.

Метою дослідження є узагальнення змісту поняття «інтелектуальний капітал» як об'єкта дослідження економіки знань та розгляд основних його особливостей.

Для досягнення мети були поставлені **наступні завдання**:

- обґрунтувати сутність і значення поняття інтелектуальний капітал;
- відмітити основні особливості інтелектуального капіталу та його відмінності від матеріальних ресурсів.

Результати досліджень. Термін «інтелектуальний капітал» вперше використав Дж. Гелбрейт в 1969 р., але широкого розповсюдження цей термін знайшов у першій половині 90-х років минулого століття.

В 1993 р. шведська страхова компанія «Scandia» опублікувала річний звіт з даними про наявність інтелектуального капіталу, а головну роль в популяризації цього терміну зіграла робота Т. Стюарта [2]. Він першим досліджував природу інтелектуального капіталу. У статті «Сила інтелекту: як інтелектуальний капітал стає найбільш ціннішим активом Америки» він уявляє інтелектуальний капітал як суму всього того, що знають працівники компанії і що дає конкурентну перевагу компанії на ринку: патенти, процеси, управлінські навички, технології, досвід та інформація про споживачів і постачальників. Об'єднані разом, ці знання складають інтелектуальний капітал [3].

Проблема інтелектуального капіталу в економічній теорії бере початок із розкриття сутності категорії «капітал» як базової стосовно питання, що розглядається. Інституціональні ознаки усвідомлено наукою значно пізніше. Саме тому спочатку зосередимо увагу на розкритті сутності капіталу як загальноекономічної категорії, а потім – інституту.

Інтелектуальний капітал як фактор, рушійна сила виробництва покладено в основу розвитку постіндустріального або інформаційного суспільства. Основою інтелектуального капіталу є знання, які матеріалізуються в інтелектуальний продукт, що у процесі ринкового обміну оцінюється вартісно. Такий висновок випливає з інтелектуальної природи даного фактора, який цілком правомірно віднесено нами до інститутів економіки. Соціалізація категорії «капітал» і надання їй нового змісту відбулася лише з появою теорій, які визнавали соціально-трудова здібності людини, інтелект, знання, інформацію, активами.

Термін «інтелектуальний капітал» набув поширення на початку 90-х років ХХ ст. Вважається, що його слід ототожнювати з поняттям нематеріальних активів – вартість майнових прав, ліцензій, патентів, товарних знаків і торговельних марок, програмних продуктів, які використовує підприємство [4].

В останні роки на фоні стрімкого становлення нової, «інтелектуальної», економіки виникла необхідність систематизувати нагромаджений досвід з вивчення інтелектуального капіталу як одного з різновидів капіталу. Інтелектуальний капітал (від лат. *Intellectualis capitalis* – розумовий головний або головні пізнання) можна розглядати як різновид капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і одночасно відтворює характерні лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості. Інтелектуальний капітал – це знання, які можна перетворити в прибуток та оцінити. Таке широке визначення, на думку фахівців, охоплює будь-які технологічні, управлінські та ринкові новинки, які можуть приносити додатковий прибуток. В інтелектуальній економіці первинним є ідея та люди, які цю ідею втілюють в життя. Тобто під бізнес-ідею знаходяться гроші та інші необхідні для виготовлення товарного продукту ресурси. Гроші в інтелектуальній економіці набувають додаткової функції, а саме: реалізації ідей, розширення можливостей та породження нових ідей. Тобто класична формула кругообігу грошей може бути подана в такий спосіб:

$$I - G - T \dots V \dots T^* - G^* - I^*,$$

де I – бізнес-ідея чи інновація та їх інтелектуальний потенціал; T – товар чи ресурси для організації продукування продукту; V – виготовлення нового продукту T* ; G* – реалізація нового наукомісткого продукту та отримання додаткового доходу; I* – інвестування в нові ідеї, формування нового інтелектуального капіталу [1].

В загальному, як вважає О. Бутнік-Сіверський [5], інтелектуальний капітал – це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (доданої вартості). Тобто інтелектуальний капітал – це знання, які можуть бути перетворені в прибуток та оцінені. Таке широке визначення, на думку фахівців, охоплює будь-які технологічні, управлінські та ринкові нововведення, що можуть бути інновацією, тобто приносити додатковий прибуток.

Інтелектуальний капітал як інститут формує конкурентні переваги економічних агентів, зумовлює відповідний рівень ефективності трансакцій у певній інституційній системі координат. Він виражає ефективність функціонування людського капіталу організації з погляду оцінки результатів застосування знань персоналу, які є інтелектуальною власністю особи-працівника чи організації.

Перспективи побудови в Україні інтелектуально-інноваційної економічної системи, особливо на галузевому рівні, гальмуються існуючими інституціональними умовами, інституціями, які несприятливі для формування ефективного інтелектуального капіталу. Знижується здатність національної економіки до створення інновацій, а також можливості впроваджувати передові іноземні технології. Сьогодні саме у такому стані знаходиться українська економіка [6].

Розгляд теоретичних аспектів функціонування інтелектуального капіталу в економіці й ринку з позиції інституціонального підходу є цілком прийнятним, таким, що дає змогу зрозуміти природу зв'язків цього інституту з традиційними утвореннями господарської системи. Саме цей аспект створює підґрунтя для розвитку методологій наукового пошуку в економіці через налагодження міждисциплінарних зв'язків.

З точки зору інституційного підходу до інтелектуального капіталу О. Хитра [7] зазначає, що він може створювати додатковий продукт в процесі свого руху за рахунок самоорганізації, тобто володіти синергетичними властивостями (рис. 1).

Шпикуляк О.Г. наголошує на тому, що теорія інтелектуального капіталу в загальноконцептуальному баченні сутнісних характеристик цього інституту може розвиватися із

застосуванням еволюціоністського підходу. До того ж зазначає, що інтелектуальний капітал у сучасних умовах ринкових відносин – це чинник підвищення ефективності інституту господарювання [6].

Отже, інтелектуальний капітал і відповідно потенціал є джерелом поступального розвитку суспільства. Перспективи побудови в Україні інтелектуально-інноваційної економічної системи, особливо на галузевому рівні, гальмуються існуючими інституціональними умовами, інституціями, які несприятливі для формування ефективного інтелектуального капіталу. Знижується здатність національної економіки до створення інновацій, а також можливості впроваджувати передові іноземні технології.

Жаворонкова Г.В. акцентує увагу на пріоритетності не тільки економічного, але й соціального розвитку і виділяє такі складові інтелектуального капіталу: структурний, людський, споживчий та соціальний [8].

М. Новіков [1] розділяє інтелектуальний капітал на два види:

- впізнаваність, чи власне торгова марка – це репутація, традиції, імідж, зовнішній вигляд товару та інші фактори, які спонукають людей купувати речі, додаючи їм додаткової цінності;
- знання – це освіта, навчальні курси, отримані навички, досвід, які допомагають людям працювати чи приймати рішення, додаючи цінності продукції, виробленій з використанням інтелектуальної власності.

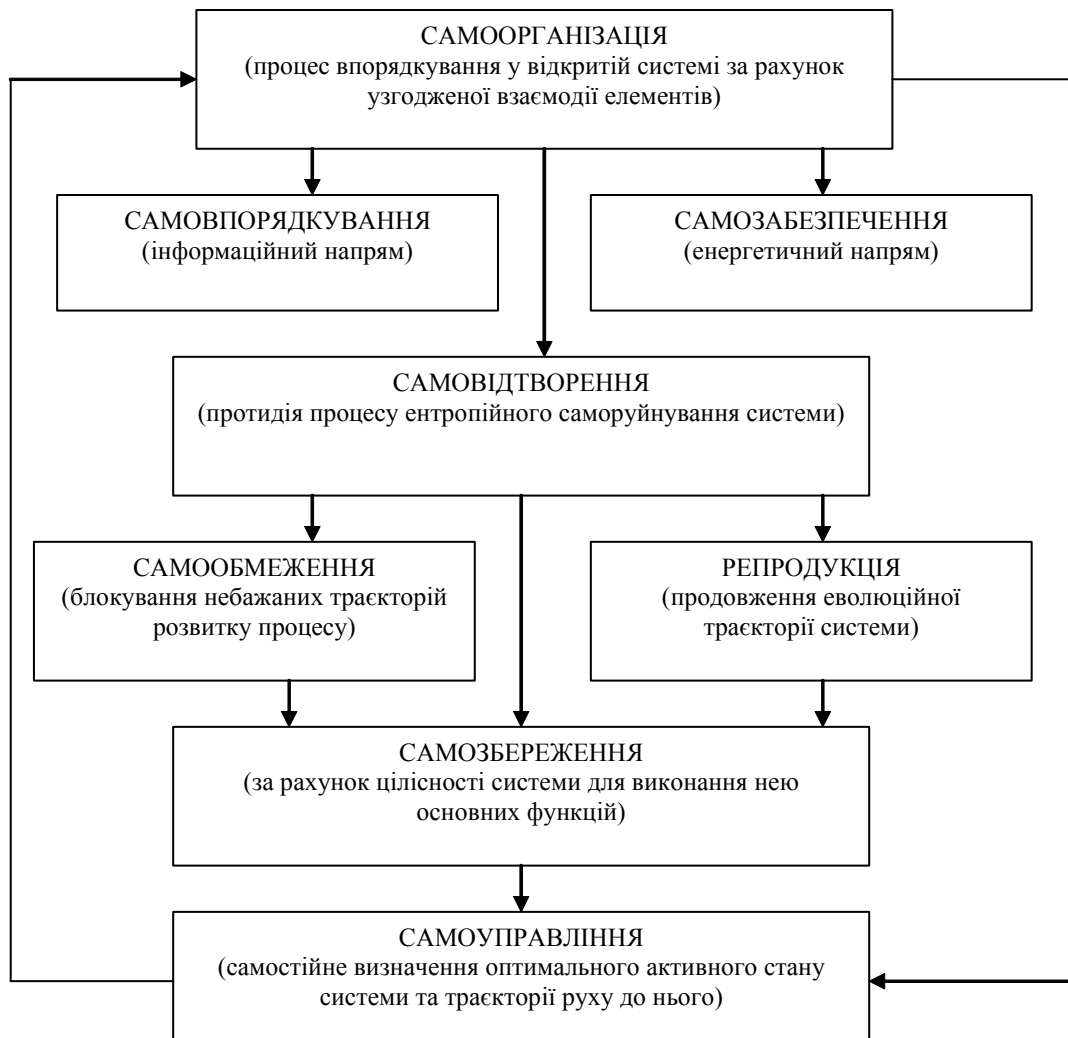

Рис. 1. Синергетичні здатності інтелектуального капіталу як складної системи [7]

Необхідно відмітити основні особливості інтелектуального капіталу та його відмінності від матеріальних ресурсів, а саме [9]: в міру використання інтелектуальний капітал не зникає, а зберігається і навіть збільшується, що свідчить про його невичерпність; у поєднанні з іншими ресурсами – працею, технікою, енергією, сировиною – проявляє себе як визначальна рушійна сила; є формою безпосереднього включення науки до складу виробничих сил, внаслідок чого в постіндустріальному суспільстві наука виступає опосередкованою виробничою силою; створює матеріальне виробництво, зменшуючи вміст матеріальних ресурсів у процесі виробництва та товарах; є основою нематеріальної економіки.

В свою чергу, О.Б. Бутнік-Сіверський [5] загальні властивості інтелектуального капіталу зводить до таких узагальнень: має вартісну оцінку і є «самозбільшуючою» вартістю; він існує лише за певних

соціально-економічних умов, властивих ринковому середовищу; виступає як економічна категорія і за своїм соціально-економічним змістом не є майном; розглядається як авансована вартість і після завершення колообігу повертається з додатковим доходом; є частиною багатства і може бути інновацією.

Інтелектуальний капітал в економіці знань вирізняється такими показниками: інноваційність країни (інтенсивність про друківання і комерціалізація інновацій) – загальна величина науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НД і ДКР), їхня частка у ВВП; кількість науково-технічних публікацій; витрати на дослідження та їхня частка у ВВП; створення знань з комерційним потенціалом (витрати на прикладні НД і ДКР та їхня частка у ВВП); кількість патентів, зареєстрованих у тріаді патентних сімей (Європа, США, Японія), в розрахунку на один мільйон населення; коефіцієнт винахідливості населення; місткість ринку знань і динаміка міжнародного обміну знаннями – частка національних НД і ДКР, фінансованих з-за кордону; міжнародна співпраця у сфері науки та високих технологій; кількість іноземних студентів у національних ВНЗ; частка венчурного фінансування у ВВП; якість людського капіталу – показники системи освіти, охорони здоров'я, частка науковців у загальній кількості зайнятих; міграція висококваліфікованих працівників; рівень розвитку національної інформаційної інфраструктури – інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних технологій тощо [10].

Виходячи з вище викладеного, інтелектуальний капітал може існувати лише за певних соціально-економічних відносин, до яких відносять високо розвинуте товарне виробництво і обіг; наявність мотивації діяльності виробника як здатність до творчості; певний ступінь концентрації виробництва.

До цього часу в еволюції інтелектуального капіталу прослідковувалося чотири фази [11]:

- 1) візуалізація, формування чітко вираженого образу нематеріальних активів, заснованого на відповідних звітних даних;
- 2) ін'єкція людського капіталу, що частіше називають доповненням компетентності або управління знаннями;
- 3) систематична трансформація людського капіталу в структурний в якості мультиплікатора, що забезпечує стійкіший потенціал прибутку для організації;
- 4) вливання структурного капіталу із зовнішніх джерел, які забезпечують турбоефект в максимізації інтелектуального капіталу.

Таким чином, виходячи з того, що формування та управління інтелектуальним капіталом – це технології, методології і рішення об'єднані в єдине ціле, тому царина інтелектуального капіталу має бути фундаментальним напрямом теорії і практики сучасної економічної науки та менеджменту, який динамічно розвивається і вимагає ґрунтового дослідження.

Література

1. Мойсеєнко І.П. Інтелектуальний капітал в інноваційній економіці [Електронний ресурс] / І.П. Мойсеєнко, О.Б. Стефанишин. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34074/1/41_182-188.pdf
2. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации / Стюарт Т. ; пер. с англ. – М. : Поколение, 2007. – 368 с.
3. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації [Електронний ресурс] / В.І. Пожуєв. – Режим доступу : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_1.pdf
4. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы организации / С.М. Климов. – СПб : ИВЭСЕП, «Знание», 2000. – 168 с.
5. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О.Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 16–27.
6. Шпикуляк О.Г. Інтелектуальний капітал як інститут економіки знань / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 142–147.
7. Хитра О.В. Синергетичний аспект дослідження сутності інтелектуального капіталу / О.В. Хитра // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ», 2012. – № 13. – С. 155–165.
8. Жаворонкова Г.В. Інтелектуальний капітал: науково-теоретичні аспекти / Г.В. Жаворонкова, Д.М. Соковніна // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журнал. / голов. ред. О.П. Степанов. – К. : Книжкове вид-во НАУ, 2008. – Вип. 1-2. – С. 351–359.
9. Окландер Т.О. Досвід науково-технологічного прогнозування в країнах ЄС / Т.О. Окландер // Сучасні проблеми управління виробництвом : тези доповідей Міжн. наук.-практ. конф. – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2011. – С. 41–45.
10. Поплавська Ж. Інтелектуальний капітал економіки знань / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 52–62.
11. Эдвинсон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях / Л. Эдвинсон. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 248 с.

Надійшла 13.03.2017; рецензент: д. е. н. Кучеренко Т. С.